

Betegség és gyógyítás a régi Kolozsváron és Erdélyben
Orvoslástörténeti dolgozatok

BETEGSÉG ÉS GYÓGYÍTÁS A RÉGI KOLOZSVÁRON ÉS ERDÉLYBEN

ORVOSLÁSTÖRTÉNETI DOLGOZATOK

Szerkesztette
BOGDÁNDI ZSOLT
GÁLFI EMŐKE

Kolozsvár, 2022

A kötet megjelenését támogatták:

Szerkesztette: Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke

© Szerzők, 2022

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2022

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület
Felelős kiadó: Biró Annamária

A tanulmányok szövegét korrektúrázta: András Zselyke
Tördelőszerkesztő: Virág Péter
Borítóterv: Idea Plus

A borító a kolozsvári gyógyszerészeti múzeum őrizetében levő anyag fotóinak
a felhasználásával készült.

Nyomdai munkálatok: Idea nyomda, Kolozsvár
Felelős vezető: Nagy Péter

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Betegség és gyógyítás a régi Kolozsváron és Erdélyben : orvoslástörténeti dolgozatok / szerkesztette: Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. - Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2022

ISBN 978-606-739-227-2

I. Bogdándi, Zsolt (ed.)

II. Gálfi, Emőke (ed.)

61

TARTALOM

Bevezetés	7
ISPOTÁLYOK, KÓRHÁZAK, GYÓGYSZERTÁRAK	
RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ	
Kolozsvár középkori és kora újkori ispotályai	11
GAAL GYÖRGY	
Az Országos Karolina Kórház.....	21
ROBERT OFFNER	
Kolozsvár rövid gyógyszerártörténete a 19. század végéig	51
PÉTER H. MÁRIA	
Erdélyi gyógyszertárak és gyógyszerészek szigorú ellenőrzése, valamint Kolozsvár példája 1807-ből.....	75
ORVOS- ÉS GYÓGYSZERÉSZKÉPZÉS	
GAAL GYÖRGY	
Erdélyi orvosok és sebészek képzése 1872-ig, az egyetem megnyitásáig	97
SZÖGI LÁSZLÓ	
Kolozsvár helye a magyarországi orvosképzésben (1770–1918)	115
FORRAI JUDIT	
Határpontok a fogorvosképzésben Erdélyben és Kolozsvárott 1900 előtt.....	123
PÉTER H. MÁRIA	
Gyógyszerészképzés Kolozsvár egykori magyar tudományegyetemén és az oktatók tudományos munkája	145
ORVOSOK, ORVOSSÁGOK ÉS EGÉSZSÉGVÉDELEM	
ROBERT OFFNER	
Kolozsvár híres és kevésbé ismert orvosai 1872-ig, a 19. század végéig	165
KISS LÁSZLÓ	
A kolozsvári Orvos-Sebészi Intézet végzettje: id. Spányik József (1809–1891)	207
KISS LÁSZLÓ	
A himlő elleni védőoltás kezdetei Erdélyben és Kolozsvárott	215
FEHÉR ANDREA	
A bába szerepe és megítélése a 18. századi erdélyi elbeszélő forrásokban	221

PÉTER SZABOLCS

Nem csak kolozsvári káposzta: diétetika és táplálkozás a régi Erdélyben241

SZABÓ T. ATTILA

Az Egész Orvosságról való Könyv (1577 k.) és a Herbárium (1578) üzenetei

Colosvartól Kolozsvárig ... és tovább255

ANA-MARIA GRUIA

A bezoárkőtől a kőrisbogáron át a szarvasagancsig.

Állati eredetű gyógyszerek a kolozsvári Gyógyszerészettörténeti

Gyűjtemény állományában263

BEVEZETÉS

A tanulmánykötet az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézete által 2021. október 1–2-án Kolozsvárra tervezett, de végül az elhúzódó koronavírus-járvány okán videókonferenciaként megtartott *Egészség, betegség és gyógyítás a régi Kolozsvárott (Kolozsvár egészségügy-története a 19. század végéig)* című rendezvényen elhangzott előadások szerkesztett változatait tartalmazza.

Az Erdélyből Németországba elszármazott orvostörténész, Robert Offner által kezdeményezett konferencia célja a tervezett, de végül elmaradt szakmai találkozón és szakértői megbeszéléseken túl a 150 éves felsőfokú kolozsvári orvosképzés és annak előzményei, illetve általában az erdélyi orvoslás történetével kapcsolatos ismeretek bővítése volt. Az erdélyi, magyarországi, németországi, szlovákiai és svájci szerzők a téma elismert kutatói, akik írásaikban kitértek a kolozsvári orvos- és gyógyszerészképzés intézménytörténeti vetületei mellett, a gyógyászzal is foglalkozó személyekre, az orvosláshoz köthető eszmei áramlatok bemutatására, a különféle gyógyászati segédkönyvekre, a kolozsvári gyógyszertárak történetére, a járványokra és azok megelőzésére hozott intézkedésekre, a kolozsvári és erdélyi gyógyszerész- és fogorvosképzés korai időszakára. A szerzők az új információk feltárása mellett figyelmet fordítottak a szakirodalomban megrögzült téves nézetek és pontatlanságok korrigálására is.

A kötet mellett, hogy emlékeztet a kolozsvári intézményes orvosképzés jubileumára, változatos és időszerű tematikája révén remélhetőleg számolhat Erdély és hangsúlyosan Kolozsvár története iránt érdeklődő közönség figyelmével. Az itt olvasható írások mindegyike új ismereteket nyújt, együtt pedig összefoglaló képet adnak a kolozsvári orvosképzésről és annak előzményeiről, illetve általában véve az erdélyi orvoslás történetéről, így bizakodhatunk abban, hogy e kötet méltó emlékévé válik a kolozsvári orvosképzés jubileumának.

A SZERKESZTŐK

A BEZOÁRKÓTÓL A KŐRISBOGÁRON ÁT
A SZARVASAGANCSIG.
ÁLLATI EREDETŰ GYÓGYSZEREK A KOLOZSVÁRI
GYÓGYSZERÉSZETTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNY
ÁLLOMÁNYÁBAN¹

Az állati eredetű gyógyszerek különféle okokból különleges helyet foglalnak el a gyógyszerészet történetében. Ez valószínűleg az emberek és a természet közötti kapcsolatnak, különösképpen az állatokhoz fűződő történelmi viszonyoknak köszönhető. Ennek az ősi kapcsolatnak a különlegessége az, hogy állatokat, azok testrészeit és az azokból készült termékeket már az ókorban használták betegségek gyógyítására, mind az őshonos, mind a nyugati társadalmakban, egyaránt a népi és a tudományalapú gyógyításban. A Dioszkuridész fennmaradt írásaiban említett gyógyszerek mintegy 10%-a állati eredetű volt.² Állati eredetű anyagok szerepelnek, bár különböző mértékben, a bizánci és arab orvosi művekben is.³

A gyógyszerári gyakorlat mindig is igénybe vett állati eredetű anyagokat, beleértve az ürülékeket, zsírokat, vért, kóros termékeket, például „kalkulusokat” (epe- vagy vesekő), valamint különböző szerveket, sőt testrészeket. Ehhez a gyakorlathoz a felfedezések kora egzotikus gyógyszerek beáramlásával járult hozzá, amelyek közül nem keveset állatokból nyertek ki. A legtöbbet a jezsuiták hozták Európába és honosították meg. A gyógyszer- és a parfümkészítésben alkalmazott anyagok között is átfedés van, és az állati eredetű összetevők iránti szükséglet és azok használata a késő középkorban és a kora újkorban megnövekedett, amikor is erős illatok jöttek divatba, mint például a pézsma, ámbra, civet és hódzsír.⁴ Az ilyen összetevők iránti igény csupán a modern gyógyszeripar fejlődésével, valamint a vegyipari termékek elterjedésé-

1 A kutatást a Román Oktatási és Kutatási Minisztérium támogatta: CNCS – UEFISCDI, projekt száma: PN-III-P4-ID-PCE-2020-1562, PNCDI III. A tanulmány fordításáért és a hasznos tanácsokért köszönet illeti dr. Robert Offnert.

2 Efraim Lev: *Traditional Healing with Animals (Zootherapy): Medieval to Present-Day Levantine Practice*. Journal of Ethnopharmacology 85/1(2003). 107–118.

3 Uo. 108.

4 Ez a 17. században főleg a bezoárköre vonatkozik, de érvényes számos más növényre is, mint például a kínafára (más néven jezsuita kéregfa), perui és más balzsamokra, a San Pedro-kaktuszra, kokacserjére stb. Samir Boumediene: *Jesuit Recipes, Jesuit Receipts: The Society*

vel kezdett csökkenni.⁵ Ez a fokozatos átmenet valamikor a 18. század végén fejeződött be Nyugat-Európában és a 19. század végén Európa keleti részein.⁶ Néhány állati eredetű gyógyszer használata azonban Nyugaton is tovább folytatódott, Keleten pedig fennmaradt és mindmáig virágzik, mely gyakorlat Kínában még ökológiai és vadvédelmi aggályokat is felvet. Manapság egy egészen más problémával is szembe-sülünk, nevezetesen az állati összetevők egyre fokozódó elutasításával, valamint azzal az igénnyel, hogy a gyógyszereken ezeket a valóságnak megfelelően tüntessék fel (ez érvényes mind az oltóanyagokra, mind a sebészetben alkalmazott implantátumokra), étrendi megfontolások, vallási korlátozások, élelmiszer-intolerancia, allergia vagy kulturális okok miatt. Az emberek és állatok közötti történelmi kapcsolat tehát széles körű és sokrétű, de nem mentes a konfliktusoktól a gyógyítás és a gyógyszerészet területén sem.

Jelen tanulmány célja, hogy áttekintést nyújtson a kolozsvári Gyógyszerésztörténeti Gyűjtemény őrizetében levő állati eredetű gyógyszerekről, azok 18–19. századi felhasználásáról, a forrásokban való előfordulásukról, illetve használatuk hanyatlásáról.

A kolozsvári Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum (*Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei*) Gyógyszerésztörténeti Gyűjteményének (*Colecția de Istorie a Farmaciei*) állaga többféle állati eredetű gyógyítóanyagot (*materia medica*) tartalmaz, melyek többnyire egy nagybányai gyógyszer-tárból származnak. Számos üveg- és másféle edényre gondolunk, amelyeken állati eredetű összetevőkre vagy készítményekre utaló feliratok azonosíthatók. Régi kéziratok is említenek állati eredetű alapanyagot vagy gyógyszerkészítményt, például Kolozsvár „kiváltságos” gyógyszerésze, Tobias Mauksch (1727–1802) hagyatékából ismerünk ilyeneket. Ő a Fő tér sarkán álló *Szent György* patikán kívül 1790-től a marosvásárhelyi *Arany Szarvas* gyógyszer-tárat is birtokolta. Mindkettőnél fennmaradt egy-egy leltár, a *Taxa pharmaceutica* (1750) és az *Inventarium der Apotheke zu Maros-Vásárhely* (1790). Az adatok sokasága miatt itt sajnos nem lehetséges azokra részletesen kitérni, de van erről bőséges irodalom.⁷

of Jesus and the Introduction of Exotic Materia Medica into Europe. In: Linda A. Newston (ed.): *Cultural Worlds of the Jesuits in Colonial Latin America.* London 2020. 227–252.

5 Anna Messinis: *The History of Perfume in Venice.* Venice 2017. 56–65.

6 A 17–18. században jelentős mértékben megemelkedett a vegyi készítmények száma, különösen az ásványi anyagok révén, mivel azok bonyolultabb kémiai kezelést igényeltek. A 18. században jelentős intézményi reformok is történtek a gyógyszerészet és a gyógyszerészeti oktatás területén. Jonathan Simon: *Pharmacy and Chemistry in the Eighteenth Century: What Lessons for the History of Science?* In: *Pharmacy in History.* 2015. 1–2. 57.

7 Eva Crișan: *Materia Medica de Transilvanie. I. Contributions a l'histoire de la therapie en Roumanie; II. Catalogue de la Collection d'Histoire de la Pharmacie.* (Biblioteca Musei Napocensis No. XIV). Cluj-Napoca 1996. 192. (A továbbiakban Crișan: *Materia Medica*).

Az állati származású alapanyagok azonosítása nem könnyű feladat, mivel nem mindegyik, a gyűjteményben szereplő anyag lett eddig teljes mértékben összeírva.⁸ A kéziratokban vagy a tárolóedényeken szereplő megnevezések alapján nem dönthető el egyértelműen a gyógyszer állati vagy növényi eredete, így egyes készítmények pontos összetétele és osztályozása gyakran lehetetlen.

Így a továbbiakban esettanulmányként csak néhány kiválasztott állati eredetű gyógyszert, ill. alapanyagot fogok bemutatni. A gyűjtemény története, időbeli és földrajzi kiterjedése úgyszintén kérdéseket vet fel. A legtöbb műtárgy a 18–20. századi Erdélyből származik, a szó tágabb, jelenlegi definíciója szerint, így elsősorban ezen régió áll a vizsgálat központjában.

A kolozsvári Gyógyszerészettörténeti Gyűjtemény tárgyainak többsége – mintegy 1800 műtárgy – dr. Orient Gyula (1869–1940) 1905-ben tett adományából származik. Ő már fiatalon, 1887-től elkezdte a régi gyógyszertári edények, eszközök, régi orvosi és gyógyszertári értekezések, gyógyszerési oklevelek, berendezési tárgyak és egyéb művelődéstörténeti jelentőségű javak gyűjtését. Előbb a kolozsvári magyar, majd 1919 után a román egyetem toxikológiai tanszékvezető professzora volt.

Gyűjteményünk jelentősen bővült az orvostörténeti tanszék professzora, dr. Jules Guiart (1870–1965) által 1921-ben Kolozsvárott alapított Orvos-, Gyógyszerészeti és Orvosi Néprajzi Intézet tárgyaival. Ezzel a gyűjteménnyel Guiart szándéka az volt, hogy szemléltesse elméleti előadásait az egyetemen. Guiart tevékenységét 1930 után a brassói születésű dr. Valeriu Lucian Bologna (1892–1971) orvos és orvostörténész folytatta, aki 1933-ban kezdte el Kolozsváron a gyógyszerészettörténetet oktatni. 1932-ig az említett intézetnek körülbelül 300 tételből és számos ritka kötetből álló gyűjteményt sikerült kialakítania, ezekből néhányat maga Bologna professzor adományozott. A gyógyszertáraknak a kommunista hatalom időszakában bekövetkezett államosítása (1949-ben és 1953-ban) után dr. Izsák Sámuel (1915–2007) az Orvostörténeti Intézet munkatársa és későbbi tanszékvezető orvosprofesszora kapott megbízatást a történeti jelentőségű tárgyak gyűjtésére. Az 1954-ben megnyílt kolozsvári Gyógyszertármúzeum szervezésében aktívan részt vevő Izsák az államosított gyógyszertárakból származó gyógyszertári üvegekkel, edényekkel, festményekkel és bútorokkal gazdagította a meglevő gyűjteményt, köztük – ahogyan már említettük – egy eddig azonosítatlan nagybányai patikából.⁹

8 Uo. 192.

9 A városok magángyógyszertárait 1949-ben államosították (1949. április 2-i rendelet), majd azokat a vidéki gyógyszertárak 1953-ban követték (418/1953. május 16-i rendelet). Ana-Maria Gruia: *FOCUS Colecția de Istorie a Farmaciei din Cluj-Napoca. History of Pharmacy Collection in Cluj-Napoca*, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca. 2016. 18-20. (A továbbiakban Gruia: *Focus*).

A gyűjtemény később további adományokkal gazdagodott, így jelenleg már mintegy 2500 tárgyat tartalmaz. Amint azt a beszerzések története is bizonyítja, a gyűjtés soha nem volt kimerítő, és nem követtek összehangolt stratégiát, így az állati eredetű gyógyszerek témájának vizsgálata sem vezethet reprezentatív eredményekhez. Mégis, ezeknek a tételeknek a bemutatása közelebb visz népszerűségük, fogadtatásuk, valamint használatuk megértéséhez, jelentős adatokat szolgáltatathat az erdélyi gyógyszerészet történetéről, a mentalitásról, a testhez és a betegséghez való viszonyulásról.

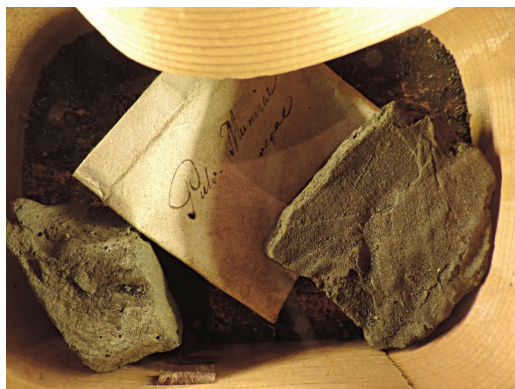
Másodlagos célunk az, hogy a Gyógyszerésztörténeti Gyűjtemény állományában levő állati eredetű alapanyagokat és gyógyszereket a kora újkori és újkori erdélyi gyógyszerertári leltárokkal összehasonlítsuk, hogy azok alkalmazását és elterjedését ily módon feltárjuk. Az összehasonlítás alapját részben Eva Crişan munkája képezi, de figyelembe vesszük a nagyszebeni (1531, 1538, 1580) és az 1576-ban készült brassói patikaleltárokat, valamint Rákóczi György erdélyi fejedelem udvari patikájának leltárát (1650), Tobias Mauksch kolozsvári patikus gyógyszerertári árjegyzékét (*Taxa pharmaceutica*, 1750), a gyulafehérvári városi gyógyszerertár leltárait (Lippai Márton – 1751, Fabian László – 1752), és az 1789-ben készült marosvásárhelyi patikaleltárt, amelyet Wladár (Vládár) Ádám, az „Arany szarvashoz” címzett patika tulajdonosa készített.¹⁰ Ugyanakkor tekintettel voltunk az 1752-es, Jakob Hutter és Andreas Soterius nagyszebeni orvosok és az 1753-as, Felfalusi Mihály orvos és Michael Ahlefeld gyógyszerész kormányzati megbízásból készült patikaárjegyzék tervezeteire, annak ellenére, hogy nem ezek, hanem a bécsi árjegyzék került alkalmazásra.¹¹

Az állati eredetű gyógyszerek közül először az emberi származásúakat tárgyaljuk. A kolozsvári Gyógyszerésztörténeti Gyűjteményben nem találhatóunk ugyan az egykor nagyra becsült emberi koponyákból vagy emberhájából (*Axungia hominis*), de egy doboz múmiaporral büszkélkedhetünk.¹² (1. ábra)

10 Crişan: *Materia Medica* 32–43; Sz. Tóth Magda: *II. Rákóczy György fejedelem gyulafehérvári patikájának gyógyszerei és felszerelése 1650-ben*. Orvostörténeti Közlemények/Communications de Historia Artis Medicinae 125–132(1989–1990). 111–142.

11 Crişan: *Materia Medica* 46–47, 53–57; Samuel Izsák: *Farmacina de-a lungul secolelor* (Enciclopedia de buzunar). Bucureşti 1979. 132–133, 203.

12 Lásd még: Ida Pohl-Sennhauser: *Rattenschwanz und Schneckenschleim. Aberglaube oder vergessene Volksmedizin?* Wien–Köln–Weimar 2007; Günther Stille: *Krankheit und Arznei. Die Geschichte der Medikamente*. Berlin–Heidelberg 1994. (a továbbiakban Stille: *Krankheit*); Elisabeth Huwer: *Das Deutsche Apotheken-Museum. Schätze aus zwei Jahrtausenden Kultur- und Pharmaziegeschichte* 2. kiadás. Regensburg 2008.

1. ábra. Pulvis mumiae verae egy nagybányai gyógyszerertárból (18. század)

MÚMIAPOR (*PULVIS MUMIAE*)

A múmiapor arab közvetítéssel került Európába, és a 12. századtól a 18. századig minden gyógyszerár számára nélkülözhetetlen volt. A múmia használata ma már etikai okokból nem elfogadott. A múmia pora (lat. *Pulvis mumiae*, arab *mūmiyā*) régen nagyra becsült gyógyszernek számított. Összetört egyiptomi múmiákból származott, ezért *Mumia vera aegyptiaca* néven is forgalmazták, hiszen arról azt tartották, hogy meghosszabbítja az életet, és az összes betegséget meggyógyítja. Ritka és egzotikus *panaceum*ként értékelték, amelyet néha oly drágán árusítottak, mint az aranyat. Ezenkívül barna pigmentként (múmiabarna) is használták.¹³ A múmiaport nem szabad összetéveszteni a *mumijóval*, egy ősi, aszfaltot (*bitumen*) tartalmazó természetes kőolajtermékkel, amelyet a közép-ázsiai népi gyógyászat (pl. Ayurveda) több változatban ismert és használ.¹⁴

Az eredeti múmiaport vagy lenyelték, vagy külsőleg használták. Kereskedelme virágzott, és mivel az ősi múmia száma korlátozott volt, drágának számított, a múmiaport pedig gyakran hamisították. Úgy tűnik, hogy a 16. században megjelent első kritikák ellenére a múmiapor használata a gyógyításban csak a 19. század végén, a baktériumok elméletének általános elfogadásával veszített jelentőségéből, de az 1920-as évekig még több országban előfordult. A kolozsvári gyűjtemény múmiapora a 18. századból, egy nagybányai patikus üzletéből származik.¹⁵ A múmiatöredékek egy kis,

13 Stille: *Krankheit* 127–128.

14 Id. Veress László: *Népgyógyászat és hivatalos orvoslás határán. Segesvár gyógyszerészet-történeti emlékei*. Szerkesztette, bevezetővel ellátta, kiegészítésekkel, jegyzetekkel és mutatókkal közzéteszi Nagy Zsolt. Marosvásárhely 2021. 310. (A továbbiakban Veress: *Népgyógyászat*).

15 Gruia: *Focus* 24–26.

Pulvis Mumiae Verae felirattal ellátott fadobozban vannak. Néhány régi erdélyi gyógyszerári leltárban, például a brassói (1576), a gyulafehérvári (1650, 1751, 1752) és a marosvásárhelyi (1790) inventáriumokban a múmiaport más megnevezéssel (*Mumia vera*, *Mumia Transmarina*, *Essentia Mumiae*, *Dia Mumiae*) illetik.¹⁶ A 16–18. századi erdélyi gyógyszerkönyvek is említik a múmiaport. Alkalmazására példát találunk Bethlen Miklós (1672–1716) emlékirataiban is.¹⁷ Szerinte az egyiptomi mumiifikálási gyakorlatnak nem volt több haszna, mint az orvosoknak az ő korában („ha nem hazudnak”), „múmiaként eszik, majd kiköpik”.¹⁸ Ez csak arra utalhat, hogy az erdélyi nemesek már akkor kételkedtek egy ilyen furcsa, egzotikus és esetleg hamisított „gyógyszer” hatékonyságában.

Az állati eredetű gyógyszerek csoportosíthatók fajok, terápiás javallataik vagy egy adott korszakot jellemző népszerűségük szerint. A továbbiakban a kolozsvári gyűjteményben is fellelhető legismertebb és egykor legnépszerűbb állati eredetű gyógyszerek vagy alapanyagok kerülnek bemutatásra.¹⁹

BEZOÁRKŐ (*LAPIS BESOARDICUS*)

A kérődzők, mindenekelőtt a Közel- és Közép-Keleten elterjedt bezoárkecske (*Capra aegagrus aegagrus*) gyomrában és beleiben előforduló tömör test (*konkrementum*) a bezoárkő, amely részint kicsapódott sókból, részint összeszövődött szőrből, nyálkából, epealkatrészekből és növényi rostokból keletkezik, amelyek közé foszforsavas mész rakódik le. Ezt a golyószerű anyagot gyakran barna vagy feketés fényű bevonat borítja. A bezoárkövek leginkább a bendőben és a recésgyomorban fordulnak elő. A gyomorkő, avagy perzsa néven *padzahr* már az ókortól kezdve a legértékesebb „csodaszerek” közé tartozott, mágikus erejű méregellenszerként (gr. *antidoton*) használták.²⁰ A kolozsvári gyűjteményben van két kis bezoárkőport tartalmazó üvegedény, Kemény Terézia grófnő utazó patikaládájának egyik fiókjában.²¹ Az első üveg fedőjén

16 Leltári szám: IF 341.

17 Crişan: *Materia Medica* 109, 143, 165–166.

18 Nicolae Bethlen: *Descrierea vieţii sale de către el însuşi*. Cluj-Napoca 2004. 21.

19 Ezeket közzétesszük a gyűjtemény 2023-ra tervezett katalógusában. Aktuális információk elérhetők az 1. jegyzetben említett kutatási projekt honlapján: <https://pharmatrans.mnrt.ro>.

20 Régen különösen a keleti bezoárokat hatásos gyógyszernek tartották a különböző mérgek ellen. A bezoárkecskék gyomrában található „csodatevő bezoárgolyók” iránti kereslet az állat nagymértékű vadászatához és mára erőteljes megritkulásához vezetett. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Bezo%C3%A1rkecske> (2022. 10. 25.)

21 Egy kéziratos feljegyzés alapján tudjuk, hogy a patikaláda 1787-ből származik, tehát fiatalabb, mint ahogyan Orient feltételezte, „1700 elejéről valónak” tartva azt. Lásd Orient Gy-

Bezoardie, a másodikén *Bezoard: Sennert* felirat olvasható, a megnevezés előtt a por (lat. *pulvis*) alkímiai jelével, a korszak szokásaihoz híven. (2. ábra). A második bezoárköport tartalmazó üveg fedele Daniel Sennert (1572–1637) sziléziai német orvos nevére, a wittenbergi egyetem híres orvostanárára utal, aki az alkímia és a kémia területén is igen jártas volt.²² Ő egy különleges módszert dolgozott ki a Keletről származó bezoárkö elkészítésére, különböző más drága összetevők felhasználásával, amelyek között néhány állati eredetű anyag is megtalálható (például gyöngyök, vörös korall, rubinok, smaragdok, rákszemek, szarvasszív).²³ A patikaláda egyik kis fiókja is „Bezoard” felirattal van ellátva, tehát a bezoárköveket valószínűleg ebben tárolták. (3. ábra).

2. ábra. Két bezoárkövet tartalmazó üvegedény
Kemény Terézia utazó patikaládájából
(18. század)

3. ábra. Fiók, csúsztató fedéllel,
Bezoar felirattal,
ugyanabból a patikaládából
(18. század)

1a: *Az erdélyi és bánáti gyógyszerészet története*. Kvár 1926. 82. A patikaláda leltári száma: IF 1903: „Pulvis Bezoardie” üveg; IF 1915: „Pulvis Bezoard. Sennerti” üveg; IF 1916.

22 Wolfgang U. Eckart–Christoph Gradmann: *Ärztelexikon*. 3. kiadás. Heidelberg 2006. 299.

23 Ana-Maria Gruia: *Bezoar Use in Early Modern Transylvania*. *Acta Historiae Medicinæ Stomatologiæ Pharmaciæ Medicinæ Veterinariæ*. 35/1(2016). 23-24. (A továbbiakban Gruia: *Bezoar Use*).

A marosvásárhelyi „Arany szarvashoz” gyógyszerház Tobias Mauksch által 1790-ben készített leltára – amely szintén gyűjteményünk állományában van – háromféle bezoárt tartalmaz: nyugati és keleti bezoárkövet, valamint a „Sennert port”, ami egyben ezeknek az egyidejű használatát igazolja a 18. századi Erdélyben.²⁴

Az amerikai „nyugati bezoárkő” (Nyugat-Indiák) az 1560-as években terjedt el Európában, a korábban használt, ázsiai eredetű „keleti bezoárkő” (Kelet-Indiák) mellett.²⁵ Számos írott forrás említi a bezoárkő használatát a hazai gyógyításban. 1629-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem súlyosan beteg volt, és „a doktorok bezoárt adtak neki inni és még 24 órát élt, majd szép és csendes halállal kimúlt az árnyékvilágból”.²⁶ Rákóczi György fejedelem gyulafehérvári gyógyszerházának 1650-es leltárában is fellelhető a bezoárkő.²⁷ 1768-ban Francois-Xavier de Feller jezsuita apát ezt írta: „Kolozsváron láttam egy gyönyörű bezoárt, amelyet Amerikából hoztak, súlya egy libra és két uncia. Íme néhány [bezoárkő], amelyek súlya akár nyolc mérleg [...]”.²⁸ Megjegyzendő, hogy a 18. századi erdélyi gyógyszerészeti források nemcsak az állati bezoárköveket említik (*Bezoardicum* és *Lapis bezoardicus*), hanem az ásványi bezoárköveket is (*bezoardicum minerale, solare, joviale, lunare, martiale* (antimon-oxid alapú keverékek). Ez utóbbiak előfordulnak a gyulafehérvári patika 1751–1752-es leltárában, vagy Kolozsváron Tobias Mauksch *Taxa pharmaceutica* című (1750) leltárában.²⁹ A kora újkori erdélyi *materia medica* így a nemzetközileg elterjedt gyógyszer használata révén korszerű volt, bár úgy tűnik, hogy Erdélyben a bezoárkövek valamivel később, a 18. században váltak igen népszerűvé, presztízsüket és gyakorlati szerepüket a 19. század első felénél tovább is megőrizve.³⁰

HÓDZSÍR (*CASTOREUM*)

A hód szeméremcsontja alatti speciális, páros és ütő alakú zsákokból vagy tasakokból származó pézsmaszagú váladékot (*Castor rost* és *Castor canadensis*), magyar nevén hódzsírt, régen a gyógyszer-, de főként a parfümkészítésben és az élelmiszeriparban

24 Tobias Mauksch: *Inventarium von der Maros-Wasarhelyer Apotheke*. 1790. Leltári száma: IF 2326; Gruia: *Focus* 29–33.

25 José Pardo-Tomás: *Bezoar*. In: Mark Thurner, Juan Pimentel (eds.): *New World Objects of Knowledge: A Cabinet of Curiosities*. London 2021. 196–197.

26 Ștefania Gáll Mihăilescu: *Memorialul lui Nagy Szabó Ferencz din Târgu Mureș (1580–1658)*. București 1993. 192.

27 Sz. Tóth Magda: *i. m.* 115.

28 Maria Hoban (szerk.): *Călători străini despre țările române*. IX. kötet. București 1997. 271. Gruia: *Bezoar Use*. 18–28.

29 Crișan: *Materia Medica* 81. „Taxa pharmaceutica”. Leltári szám: IF 2241.

30 Gruia: *Bezoar Use*. 20–21.

is széleskörűen használták. A váladék, amely a hód testében termelődik, és a zsákokba kerül, kémiai vegyületek összetett keverékéből áll, amelyek valószínűleg a vizeletben lévő másodlagos anyagcseretermékekből képződnek. A faggyúszerű, de nem zsíros, hanem inkább gumigyantaszerű, sárgásbarnás és illatos váladékot a hód szőrmeápolásra, területe határainak kijelölésére, valamint fajtársai és családja megkülönböztetésére használja.³¹

A *Castoreum* mint számos kórság gyógymódja már az ókorban híres volt. Úgy tűnik, hogy hatása a hódok étrendje szalicintartalmának köszönhető, hasonló az aszpirinhez. Szinte minden gyógyszerári leltárban, árjegyzékben és gyógyszerkönyvben említik, így a már ismertetett erdélyi leltárakban vagy a nagyszebeni gyógyszerár 1580-as és 1609-es inventáriumában is előfordul a *Castoreum aglicum*.³² A gyógyszer epilepszia és kolera kezelésére alkalmazták, de fájdalomcsillapító és gyulladáscsökkentő tulajdonságai miatt is javallották. A 17–19. században a gyógyszerárakban az angliai (*Castoreum aglicum*), oroszországi (*Castoreum Moscoviticum*) és kanadai (*Castoreum canadense*) hódzsírt használták tinktúraként, esszenciaként és porként. A kolozsvári gyűjtemény 10 üveget tartalmaz különböző hódzsírtermékek tárolására. Az orosz hódzsír volt közöttük a legnépszerűbb. Az említett nagybányai gyógyszerárból egy 18. századi szárított „hódmirigyét” is megőriztek. Kemény Terézia házi patikaládájában egy kis üveg ugyanabból az időszakból származik, és a *Castoreum essence* feliratot viseli. Hasonló, 19. századi fa- és üvegedények a brassói, nagykarolyi és temesrékási gyógyszerárakból kerültek be. A 20. század első felében a kolozsvári Hintz-gyógyszerárban egy kék üvegedényt használtak hasonló célra.³³

VAKONDGYÍK (*SCINCUS OFFICINALIS*)

Gyógyszerészeti alapanyagként használták a *Scincidae* családból származó vakondgyíkot (*Scincus marinus* vagy *Scincus officinalis*), legtöbbször annak porított csontvázát, ugyanis hatékonynak hitték, különösen a fiatal hölgyek esetében, a túlzott szenvedély (hisztéria?) kezelésekor, látszólag ellentmondásos módon, vízhajtó hatása miatt. A vakondgyík a 18. századig minden európai gyógyszerkönyvben szerepel.³⁴ Gyűjtemé-

31 Stille: *Krankheit* 121–122; Pohl-Sennhauser: *i. m.* 184–185.

32 Crişan: *Materia Medica* 85, 191. A szerző a marosvásárhelyi gyógyszerár 1789. évi leltárára (Wladár Ádám) hivatkozik, de valószínűleg az 1799-es inventáriumról van szó (IF 2327).

33 Gruia: *Focus* 34–36. Leltári számok: IF 280: „Tinct. castorei”, IF 332: *materia medica*, IF 348: „Castor mosc.”, IF 1074: „Pulv. castor rus.”, IF 1111: „Castor Moscov.”, IF: 1245 „Pulv. Castor. Moscovit.”, IF 1737: „Castor Moscov.”, IF 1823: „Tinct. Castor. Canad.”, IF 1919: „Ess. Castorei”.

34 Stille: *Krankheit* 120; Pohl-Sennhauser: *i. m.* 72–73; Veress: *Népgyógyászat* 294–296.

nyünkbe a már említett nagybányai gyógyszertárból került egy 18. századi vakondgyík.³⁵ Az egyik tárolóedény egy hosszúkás fadoboz *Stincus marinus* felirattal, a másik egy kerek nyílású edény, amely a vakondgyík csontvázrészzeit tartalmazza.³⁶ (4. ábra)

4. ábra. 18. századi fadoboz vakondgyíkcsontokkal, *Stincus marinus* felirattal

KŐRISBOGÁR (*LYTTA VESICATORIA*)

A bogár szárított és őrölt változatában, spanyol légy néven többek között vágyfokozóként ismert. A *cantharidin* hatóanyagot tartalmazza, amelyet a *Cantharis* bogárnemzetségről neveztek el, és amelyhez korábban a spanyol légy is tartozott. A homeopátia és az állati homeopátia *Cantharis vesicatoria* néven használja. A *cantharidin*, a kőrishogár hatóanyaga a legrégebbi ismert európai afrodisziákum. Mai tudásunk szerint hatásai csupán lokálisak, irritálóak és gyulladást keltők, bár helyileg stimulálják a nemi szervek vérkeringését. Hólyagokat és nekrozist okoz a bőrön, szájon át szedve pedig akut veseelégtelenséget okozhat, és halálos kimenetelű. Körülbelül 0,03 g már halálos felnőtt emberre. A kőrishogárport tapaszként is használták hólyagok okozására, idegserkentőként és abortívumként is ismert. Ez a kora újkor egyik legnépszerűbb „gyógyszere”. Az erdélyi patikaleltárokban is megtaláljuk, akár csak az osztrák tartományi gyógyszerkönyvben (*Pharmacopoea Austriaco-Provincialis, 1774*).³⁷ Kolozsvári gyűjteményünkben öt üveget őrzünk a 18–19. századból. Kemény Terézia grófnő 18. századi patikaládájában egy összehajtott papírdarabban őriztek kőrisho-

35 Crișan: *Materia Medica* 122.

36 Gruia: *Focus* 37–38. Leltári számok: IF 339 „*Stincus marinus*” és IF 343.

37 Crișan: *Materia Medica* 83.

5. ábra. Fatégely és papírtasak kőrisbogárporral (18. század)

gárport. Ezen a papíron és az ugyanazon századból származó faedények egyikén láthatjuk a por alkímiai jelét (5. ábra). Egy nagykárolyi gyógyszerútból bekerült üveg-edény felirata szerint kőrisbogár-tinktúrát tartalmazott. Egy kis üveg, amely egy 19. századi nagybányai homeopátiás készlet része, „Cantharis” felirattal *cantaridae*-hígítást tartalmazott.³⁸ Tobias Mauksch kolozsvári gyógyszerész fiát így utasította ebben az ügyben (Instructio, 1793): „*Cantharides* található az ezen a vidéken nőző kőrisfán (*Fraxinus* sp. – T. L.), némely esztendőben igen sok van, ilyenkor a parasztot odaállítjuk, hogy gyűjtse. Ecettel öljük meg és rögtön árnyékban megszáritjuk. Így el lehet könnyen látni Kolozsvárt és Vásárhelyt, sőt még jó árban másoknak is lehet eladni. A parasztnak, aki szedi, 40-50 xr-t lehet fizetni, Pesten, Pozsonyban 3, 4, 5 forintért lehet fontját eladni. Napfelkelte és lementé előtt az ágakat csak meg kell rázni és mind lehullanak”.³⁹

TINTAHALCSONT (*OSSA SEPLAE*)

A *Sepia officinalis* tintahal elliptikus háti válla egy régóta ismert gyógyszerösszetevő, amelyet mind a Földközi-tenger vidékén, mind Ázsiában alkalmaznak. A rómaiak a közösséges tintahal csontjait kozmetikai kezelésekkor is használták, abban a hitben, hogy a csont égetéséből nyert hamu eltávolítja a szeplőket és más bőrhibákat. A porított tintahalcsont gyakori összetevője volt a fogporoknak és a tisztítóoldatoknak, de csiszolóanyagként is alkalmazták. A legtöbb modern fogkrém tintahalcsontport tar-

38 Gruia: *Focus* 41. Leltári számok: IF 55 („Pulv. Katar.”), IF 1118 („Pulv. Canthar”), IF 1313 („Tinct. Cantharidum), IF 1640 („Cantharis”). A hajtogatott papírnak *Materia Medica* felirattal nincs egyedi leltári száma (a patikaláda egy része IF 1903).

39 Robert Offner–Tuka László: *Tobias Mauksch kolozsvári patikus gyógyszerész Instrukciója (1793)*. Orvostörténeti Közlemények / Communicationes de Historia Artis Medicinae 226–229(2014). 89. Lásd még Tuka László: *Tobias Mauksch: Instructio*. Acta Musei Napocensis. 49. Historica II. 2012. 49, 182.

talmazott. Néha kalciumkiegészítőként, abszorbánsként és koagulánsként vagy savlekötőként használták. Az ismert erdélyi gyógyszerertári leltárak, valamint a *Pharmacopoea Austriaco-Provincialis* (1774) is felsorolják. A kolozsvári gyűjteményben van két üveg a 19. századból, amelyeket a tintahalcsontpor tárolására használtak.⁴⁰ Az első egy faedény a *PULV. OSSIUM SEPIAE* felirattal, a nagybányai gyógyszerertár állományából. A második egy átlátszó üvegedény, csiszolt üvegdugóval, a régi kolozsvári Hintz-gyógyszerertárból, amelyen *PULV. OSSAE SEPIAE* felirat olvasható.⁴¹

DISZNÓZSÍR (*AXUNGLIA PORCI*)

Az állati zsiradékot széles körben alkalmazták a gyógyszerkészítésben. Ritkán pisztirángból, viperából vagy sündisznóból nyerték. Minden erdélyi gyógyszerertári leltárban megtalálható.⁴² Figyelemre méltó, hogy mit tanácsol Tobias Mauksch fiának, Johann Martinnak, a marosvásárhelyi „Arany szarvas” gyógyszerertár működését illetően (Instructio, 1793):

„*Axungia porci*, vagy az úgynevezett disznózsír, vásárlási ideje december, amikor már hideg idő van. [7] *Axungia porci* a gyógyszerertárban szintén igen fontos cikk, főképpen pomádéhoz, kenőcsökhöz igen nagy mennyiségben használtatik fel. A bevásárlási idő karácsony előtt, november és december hónapja a legalkalmasabb, akkor a legjobb és legolcsóbb. Karácsony után már sokkal drágább. A mészáros véleményét kell igénybe venni. Legcélzszerűbb nagy, kövér disznót malomból, vagy kukoriczával hízlalt disznót venni, mert ezek adják a kemény és legjobban összeálló zsírt. Másképp igen sok bőrös dolgokat szolgáltatnak és az ilyen *Axungia* nem egyenmű, nagyon nyúlós a zsírja, fénylő, lágy, sohasem keményedik meg, mint az olyan zsír, amelyet kukoriczával hízott disznótól nyerünk. Nyáron elolvad, mint valami olaj és így gyógyszerészeti kenőcsökhöz alkalmatlan. Az ilyen zsírt leginkább *Ung. Pedicul*, *ad Scabies*hez használják, a szép fehér, kemény, friss zsírt pedig *Ung. Alb. Simpl.*, pomadium czéljára. Egy *axungia* ára lehet 9, 12, legfeljebb 14, 17 xr. A tepertyú kiszajtolandó. Sok mondanivaló volna még ezen eljárásnál, amit itt felemlíteni nem lehet, a mindenapi tapasztalat azonban rávezeti az embert erre is”.⁴³

A kolozsvári gyűjtemény három fajanszból és porcelánból készült üveget tartalmaz a disznózsír tartósítására, *Axung. porci* vagy csak *Axungia* felirattal, a 18. és 19.

40 Crişan: *Materia Medica* 112.

41 Gruia: *Focus* 43–44. Leltári számok: IF 83 és IF 1822.

42 Crişan: *Materia Medica* 78–79. Az emberi haj előfordul a 18. századi erdélyi patikaleltárokban: Tobias Mauksch: *Taxa pharmaceutica*, 1790, valamint Hutter–Soterius, 1751 és Felfalusi–Ahlfeld, 1753.

43 Offner–Tuka *i. m.* 89.

századból, amelyek a kolozsvári Hintz-patikából, illetve egy nagyvárad kegyes (piarista) rendi gyógyszerútból származtak.⁴⁴

CIBET (*ZIBETUM*)

A kevésbé ismert cibet az idegen eredetű gyógyszerösszetevők közé tartozik. Az afrikai és ázsiai *Viverridae* és *Nandiniidae* családhoz tartozó cibetmacskák anális mirigyéből származik. Napjainkban ezt a pasztaszerű váladékot a parfümparban használják, de a 18. században állítólagos gyógyhatása miatt görcsoldó, stimuláns gyógyszertermék részeként vagy afrodisziakumként alkalmazták. Mivel a cibetmacska mirigyváladéka egzotikus alapanyagként számított, gyakran hamisították. A régi erdélyi gyógyszerárakban általában *Zibethum veris* néven említik, hangsúlyozva, hogy ez „igazi”, akárcsak a szintén gyakran hamisított múmiapor esetében. A „Zibethum” ismert mind az erdélyi gyógyszerári leltárakból, mind a *Pharmacopoea Austriaco-Provincialis*ből (1774).⁴⁵ A kolozsvári gyűjteményben egy tejüvegéből készült edényen szerepel a „ZIBETUM” felirat.⁴⁶ (6. ábra) Ez a 19. század elején készülhetett, és szintén a már említett nagybányai gyógyszerútból származik.⁴⁷

6. ábra. Üvegedény civettel, *Zibethum felirattal*
(18. század)

44 Gruia: *Focus* 45–46. Leltári számok: IF 40 és 555: „Axung. Porci”, IF 1841: „Axungia”. Egy további ilyen zsírtároló edény a jászvásári (Iași) „Engel” gyógyszerútból származik (IF 2097).

45 Crișan: *Materia Medica* 127.

46 Gruia: *Focus* 48–49.

47 Uo. 48–49. Lt. száma: IF 291.

RÁKSZEM (*OCULI CANCRORUM*)

A *Lapides cancrorum* vagy *Oculi cancrorum*, magyarul rákszem a folyami rák fejében képződő fehér, meszes porc (kalciumtartalék a páncél újraképzéséhez), amelyet már az ókortól kezdve a pestis ellen, úgyszintén a tüdőbajban (*phthisis*) szenvedők esetében vagy veszettség ellen mágikus hatású gyógyszerként használtak.⁴⁸ A népi gyógyászatban a szembe került idegen testek eltávolítására, valamint gyomorsavtúltengés esetén alkalmazták.⁴⁹ A rákszem mellett természetes kalciumforrásnak számítanak még az osztriga, a kagylófélék és a korall. A kolozsvári gyűjtemény négy edényt őriz a 18. századból a rákszem vagy annak pora tárolására. (7. ábra) Két fatégely a 19. századból származik egy nagybányai gyógyszerútból, „Rákszem/Lapides Cancrorum” felirattal, két faedény pedig Temesrékásról való, ennek felirata: „Pulv. Cancr. Kör”.⁵⁰ Az egykori Hintz-gyógyszertár berendezésének egyik fiókja is „Pulv. Cancrorum” feliratot visel, azt tanúsítva, hogy a 19–20. században még itt is nagy mennyiségben használták ezt a szert.⁵¹

7. ábra. Rákszemek, azaz *Oculi cancrorum*
(18. század)

48 Crișan: *Materia Medica* 111.

49 https://semmelweismuseum.blog.hu/2020/04/14/nepi_gyogymodok_a_pestis_idejen (2022. 10. 26.)

50 Gruia: *Focus* 50–52. Lt. számok: IF 32 („Rákszem/Oculi Cancrorum”), IF 49 („Pulv. Cancr. L.”), IF 346 (*Materia Medica*), és IF 1073 („Pulv. Cancr. kör.”). Egy további üveg Jászvásárról (Iași) származik (IF 2085).

51 Lt. száma: IF 2353.

SZARVASAGANCS (*CORNU CERVI*)

A kora újkori erdélyi gyógyszerárakban a szarvasagancs a legszélesebb körben használt állati eredetű gyógyszeralapanyagok közé tartozott, minthogy könnyen hozzáférhető volt. Erdélyben bizonyára a gímszarvas (*Cervus elaphus*) agancsát dolgozták fel és használták a 19. század elejéig. Főként szeszes kivonatát vagy a „szarvpor” vizes oldatát ajánlották különböző idegbetegségekben szenvedőknek, görcsoldóként, lázcsillapítóként. Az agancsháncsot egyes országokban (pl. Oroszországban, Kelet-Ázsia térségében) a hagyományos orvoslásban mindmáig hasznosítják, többek között a fáradtság, alacsony vérnyomás és az impotencia kezelésére.⁵²

A szarvasagancsot a 18. századi erdélyi patikaleltárak, valamint a *Pharmacopoea Austriaco-Provincialis* (1774) is megemlíti.⁵³ Nagy népszerűségére vall, hogy a kolozsvári gyűjteményben is különféle készítmények formájában található meg, pl.: *Spirit. Cornu cervi*, egy nagybányai eredetű patikaüvegben. Hat fa- és üvegedény a 18–20. századból tovább hangsúlyozza a szarvasagancs gyógyászatban betöltött egykori szerepét. A nagybányai gyógyszerútból igazi szarvasagancsforgácsot őriztek meg. A gyűjtemény a temesrékási Bononi-patikából származó két 19. századi edényt is megőrzött. Az egyik porított szarvasagancsot, a másik szarvforagácsot tartalmaz, bizonyítva azok egykori párhuzamos használatát.⁵⁴

A kora újkori Erdélyben előfordult egyéb állati eredetű gyógyszerek (pl. medve- és kutyaháj, kígyózsír, skorpióolaj, mosdószivacs, ökörepe, madárnyelv stb.) használata már inkább a babonák körébe sorolható.⁵⁵ Gróf Kemény János (1607–1662) magyar arisztokrata, író és erdélyi fejedelem többek között azt írta, hogy egyszer megkapta a *coitus* közben lelőtt hiúz karmát, mivel ez volt az egyetlen módja annak, hogy a tárgyat gyógyító tulajdonságokkal ruházzák fel.⁵⁶ Nem tudjuk viszont, hogy a hiúz-karmokat belső vagy külső szerként alkalmazták, vagy pedig amulettként viselték azokat.

Eva Crișan összevetette a 18. században előforduló, egyszerű és összetett gyógyszerek számát, az Erdélyben fokozatosan bevezetett osztrák gyógyszerkönyvben említettekkel.⁵⁷ Az 1996-ig feltárt erdélyi forrásokban 80 állati eredetű gyógyszer talált,

52 Veress: *Népgyógyászat* 284–286.

53 Crișan: *Materia Medica* 90, 192.

54 Lt. számok: IF 263: „Pulv. Cornu. Cervi”, IF 337 (forgács, valódi *materia medica*), IF 350: „Spirit. Cornu. Cervi”, IF 484: „Pulv. Corn. Cervi. Ust”, IF 1144: „Pulv. Corn. Cervi. Ust”, és IF 1152: „Ras. Corn. Cervi”. Egy másik tégely Pozsonyból származik, „Sall. Cornu cervi” (IF 2345) feirattal.

55 Veress: *Népgyógyászat* 298, 301, 302, 306, 312, 315.

56 Ioan Kemény: *Memorii (1607-1662)*. Cluj-Napoca 2002. 92.

57 Crișan: *Materia Medica* 190–192.

míg az 1774-es osztrák gyógyszerkönyvbe 39-et, az 1795-ös gyógyszerkönyvbe pedig csak 11-et vettek fel.⁵⁸ A 80 gyógyszer között megtalálhatjuk a különböző állatfajok ürülékét és zsíráját, a népszerű kőrisbogarat, a szarvasagancsot, a bezoárokat, a halbórt, de néhány igazán ritka és egzotikus szert is, például vízilófogot, csukaállkapcsot vagy selyemhernyógubókat. Következtetése szerint a 18. században Erdélyben sokkal több állati eredetű gyógyszert használtak, mint Ausztriában és Nyugat-Európában. Ott a század végére legtöbbször megszűnt a hivatalos használata, míg Erdély területén még legalább 100 évig ez a gyakorlat fennmaradt.⁵⁹

Úgy tűnik, hogy a kolozsvári gyógyszerzeti gyűjtemény jellege is alátámasztja a fenti következtetéseket, mivel számos 18–20. századi gyógyszerároló edény tartalmaz különféle állati készítményeket, állatfajták különböző szerveit, ürületeket, váladékokat vagy akár patológiás „termékeket”. Feltűnő az is, hogy az állati eredetű gyógyszerek és alapanyagok (*materia medica*) jelentős része és számos edény a 18. századból egyetlen nagybányai gyógyszerútból származik, de nem lehet tudni, hogy melyikből. Ezt a kérdést érdemes lenne alaposabban megvizsgálni.⁶⁰

Említésre méltó, hogy néhány állati eredetű gyógyszer a homeopátiának köszönheti túlélését. Ez utóbbi irányzat a 19. század első felében vált népszerűvé, mert kevésbé volt agresszív (az összetevők szélsőséges hígítása miatt), és biztonságosabbnak számított, mint az allopatias gyógyszerek, amelyek gyakran túl erősek, sőt még mérgezőek és kábító hatásúak (erős vegyi eredetű gyógyszerek, valamint ópium és származékai) is lehettek. A homeopátia Samuel Hahnemann elméletén alapul, amely szerint kis adagokban kell beadni egy olyan szert, amely nagyobb mennyiségben egészséges emberekben a betegséghez hasonló tüneteket okozna. Ez az eljárás nagyobbára ugyanazt a középkori és kora újkori *materia medicát* alkalmazta, megőrizte még a legfurcsább emberi és állati eredetű gyógyszereket is a 20. századig, sőt mindmáig.⁶¹

Egy 19. századi homeopátiás láda, szintén egy nagybányai gyógyszerútból, 106 fiolát tartalmaz, amelyek között találhatók: „Cantharis” (spanyol légy), „Moschus” (pézsmá), „Spongia” (szivacs), „Sepia” (tintahal), „Psorinum” (a rühfertőzéses bőrön levő hólyagok folyadékából készült), „Carbo animalis” (elszenesített ökörbőr), „Cimex” (ágyposloska), „Aranea” (pókméreg), „Crotalus” (csörgőkígyóméreg), „Apis”

58 Uo. 190.

59 Crişan: *Materia Medica* 190.

60 A kolozsvári Hintz-ház felújítása során előkerült dokumentumok remélhetőleg lehetővé teszik az említett gyógyszerár azonosítását is. A tárgyak 1963-ban, a városi gyógyszerárak államosítása után kerültek Kolozsvárra. Az 1949-es államosítási rendelet mellékletében (lásd a 7. jegyzetet) a következő nagybányai gyógyszerár-tulajdonosokat sorolták fel: Gáll János, Fodor Elek, Szentirmay Géza, Bajnoczi Sándor, Klein Miklós, Dolny Sarolta és Imre.

61 Anne Mortimer Young: *Antique Medicine Chests*. London–Brighton 1994. 2, 21–22.

(méhméreg) és „Cetonia aurata” (rózsabogár). Ebben a készletben az állati alapú hígítások 10,37%-ot képviselnek. Azt is tapasztaljuk, hogy az állatokból nyert hagyományos gyógyszerek közül néhány fennmaradt a modern és kortárs allopatíás gyógyászatban és a gyógyszerészetben is. Az egyik, marhacsontvelőt tartalmazó üveg például a 19. század végéről való, és Franciaországból került Kolozsvárra (címkéje: „Moelle de boeuf pure”), ami nyugati befolyásra utal, még az állati eredetű összetevők „újralfedezésében” is.⁶²

Az Erdélyi Nagyfejedelemség 1836-ban Kolozsvárott kiadott hivatalos gyógyszerlistája (*Taxa Medicamentorum pro M. Principatu Transsilvaniae*) a következő állati eredetű gyógyszereket tartalmazza: disznózsír, rákszeme, kőrishogár-kivonat, orosz hódzsír, méhviasz, bálnaagy, ökörepe-kivonat, természetes pézsmá, állati olaj, éter, tyúktojás, vörös korallpor alkoholos kivonata, szarvasagancspor és -forgács, tintahalcsont, valamint a orvosi piócák (*hirudinis medicinalis*).⁶³ A Román gyógyszerkönyv első kiadása (amely csak a román fejedelemségekben volt érvényben) 1862-ben jelent meg, még mindig 10(%) állati eredetű gyógyszert tartalmazott.⁶⁴ Az 1874-es kiadásban az állati eredetű összetevők⁶⁵ kevesebb mint 5%-ot, az 1893-as kiadásban pedig már csak 2,78%-ot képviseltek.⁶⁶ A jelenleg, 1993 óta érvényes tizedik kiadás még mindig tartalmaz állati eredetű szereket, mint például a zselatint (kollagént tartalmazó állati szövetből) és a heparint (állati szervekből).⁶⁷

A jövőbeli kutatások lehetővé tehetik a tárgyalt téma statisztikai megközelítését, mivel egyre több gyógyszergyűjtemény anyagát teszik közzé,⁶⁸ az írásos forrásokat

62 „Moelle de boeuf pure” lt. száma: IF 1293, az egykori kolozsvári „Egyszarvú” (Unicornis) gyógyszerhárból.

63 *Taxa Medicamentorum pro M. Principatu Transsilvaniae. Gyógyszerek Árszabása Erdély Országára alkalmaztatva. Arzneientaxe für das Großfürstenthum Siebenbürgen.* Claudiopoli 1836. Ezek latin nevei: *axungiae porci, cancrorum lapidum, cantharidum, castorei russici, ceruae albae, ceti spermatis, extracti fellis tauri, moschi naturalis, olei animalis aetherei, ovum gallinae, pulvis corallii rubric alcoholisati, pulvis/ rasurae cornu cervi usti, pulvis ossium saepiae.*

64 Valentina Soroceanu: *Romanian Pharmacopoeia from the First to the Last Edition.* <http://histpharm.org/ISHPWG%20Romania.pdf> (2021. december).

65 Crișan: *Materia Medica* 190; Mermeze és Grecu az 1862-es román gyógyszerkönyvben 23 elsődlegesen állati eredetű anyagot említenek, beleértve a szarvasagancsot, kőrishogarat, ökör- vagy bikaepét, rákszemet, „sárkányvér” (növényi gyanta), amelyek a 301 gyógyszer 7,64%-át teszik ki. Ioan Grecu–Gheorghe Mermeze: *Farmacia și Societatea Română de Istoria Farmaciei de-a lungul vremii.* Oradea 2005. 424–425.

66 Valentina Soroceanu: *Romanian Pharmacopoeia from the First to the Last Edition.* <http://histpharm.org/ISHPWG%20Romania.pdf> (2022. 10. 31.).

67 *Farmacopeea română.* ediția a X-a. București 2021.

68 Veress: *Népgyógyászat* 439. A szerző megemlíti, hogy a segesvári Történeti Múzeum Gyógyszertártörténeti Gyűjteményének állagában szereplő állati eredetű alapanyagok, ill. gyógyszerek a kiállított tárgyak 9%-át teszi ki, amelyek főként az ottani „Zum Adler” gyógyszerhárból származtak.

pedig bővíthetjük a kolozsvári Hintz-ház folyamatban lévő helyreállítása során felfedezett kéziratokkal (a szamosújvári örmény gyógyszerész 1788-as leltára, a nagyváradi kegyes-piarista rend gyógyszerész leltára 1826-ból, a nagyváradi piarista kórház betegek számára 1774–1785 között kiadott gyógyszerek jegyzéke). A kutatás a kolozsvári Gyógyszertártörténeti Gyűjtemény történetére összpontosító, folyamatban levő Pharmatrans projekt eredményeire, modern adatbázisára és katalógusára is építhet.

Az állati eredetű gyógyszerek kérdése az oltóanyagokkal és sebészeti implantátumokkal kapcsolatos jelenlegi aggodalmak szempontjából is releváns. Az orvosok speciális forrásokhoz és útmutatókhoz fordulhatnak azért, hogy azonosíthassák a gyógyszerek állati eredetű (néha nem egyértelmű vagy álcázott) összetevőit, amelyeket a betegek vallási meggyőződésből, allergia és élelmiszer-intolerancia miatt vagy egyszerűen erkölcsi megfontolásból elutasíthatnak.⁶⁹ A téma a koronavírus-pandémia kapcsán is nagyon aktuális, mivel minden eddigénél nagyobb a vita az állati betegségek emberre történő átvitelének lehetőségeiről és kockázatáról.⁷⁰

(Angolból fordította Robert Offner)

69 Például: *Medicines/Pharmaceuticals of Animal Origin, State of Queensland*. (Queensland Health), 2020. november, elérhető: https://www.health.qld.gov.au/__data/assets/pdf_file/0024/147507/qh-gdl-954.pdf (2021. december).

70 Kate C. Tatham, Kinesh P. Patel: *Suitability of Common Drugs for Patients Who Avoid Animal Products*. *British American Journal*. 348. February 2014. 401. doi: <https://doi.org/10.1136/bmj.g401>.